

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

2026

№10

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

INNOVATIVE ECONOMY

Scientific and practical electronic journal

Indexlanadigan bazalar: Google Scholar Crossref OpenAIRE CYBERLENIKA

**INNOVATION
IQTISODIYOT**
**ILMIY-AMALIY
ELEKTRON JURNAL**

**10-jild
10-son
Oktyabr, 2026**

**ИННОВАЦИОННАЯ
ЭКОНОМИКА**
**Научно-практический
электронный журнал**

INNOVATIVE ECONOMY
**Electronic scientific and
practical journal**

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

globalsciencehub.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Tahririyat Kengashi raisi o‘rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mas’ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Texnik muharrir:

S.J.Qulmurotov

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko‘chasi 225-uy Tel.:

+998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

innoeconomic@kstu.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko‘rsatish va turizm sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Ovchinnikov Viktor Nikolayevich - i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Solodovnikov Sergiy Yurevich - i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Sidorov Viktor Aleksandrovich - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullievich - i.f.d., professor, akademik (Qozog‘iston Respublikasi Milliy fanlar akademiyasi)

Samandarzoda Iskandar Hakim - Iqtisodiyot fanlari doktori (Sh.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Gibadullin Artur Arturovich - i.f.n. dotsent (Milliy tadqiqot universiteti, Moskva energetika instituti, Rossiya)

Sergey Aleksandrovich Voynash - ilmiy xodim (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Valentina Nikolayevna Pulyayeva - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya Federatsiyasi hukumati qoshidagi Moliya universiteti)

Dmitriy Evgenievich Morkovkin, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Moliya universiteti, Rossiya Federatsiyasi hukumati)

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich - i.f.d., professor, (Tojikiston Respublikasi Milliy fanlar Akademiyasi)

Perskaya Viktoriya Vadimovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Molchanov Igor Nikolayevich - i.f.d., professor, (Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti)

Basova Mariya Mixaylovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Aleksandr Leonidovich Chupin, iqtisod fanlari nomzodi (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Nezamaykin Valeriy Nikolayevich - i.f.d., professor, (Rossiya davlat gumanitar universiteti)

Nikonorova Alla Vladimirovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Dmitriyeva Olga Aleksandrovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Shvets Yuriy Yuryevich - i.f.n., dotsent, (Rossiya Fanlar akademiyasining Nazorat fanlari instituti)

Kolosova Yelena Valeryevna - i.f.n., dotsent, (Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti)

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich - i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna - i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo‘raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Yakubova Shamshinur Shuxratovna - i.f.d., (DSc) dotsent

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Ubaydullayev G‘ayrat Zuvaytovich - i.f.n., dotsent

Xo‘jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.d., (DSc), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Jonuzokov Mirzabek Kulmamatovich - i.f.f.d. (PhD), dotsent

Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Xo‘janova Gulshoda Otamurodovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Tursunova Aziza Xoshimovna - i.f.f.d. (PhD)

Xolliyev Sherali Baxtiyorovich - i.f.f.d. (PhD)

Panjiyev Samijon Aliqulovich - PhD, dotsent

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

ISSN: 3030-315X

globalsciencehub.uz

Учредитель:

Каршинский государственный технический университет

Председатель редакционного совета:

Р.Х.Эргашев, доктор экономических наук, профессор

Заместитель председателя редакционного совета:

С.Н.Хамраева, доктор экономических наук, профессор

Ответственный редактор:

Н.А.Очилова, PhD, доцент

Технический редактор:

С.Ж.Кулмуротов

Журнал издается один раз в месяц в электронной форме и публикуется через официальный сайт журнала.

Адрес редакции:

180100, г. Карши, ул. Мустакиллик, дом 225

Тел: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Факс: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@kstu.uz

Научно-практический электронный журнал «Инновационная экономика» включён в перечень национальных научных изданий на основании решения Президиума Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 5 апреля 2025 года № 369.

В журнале публикуются статьи по следующим рубрикам:

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика регионов и отраслей
4. Малый бизнес и частное предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг и туризм

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчинников Виктор Николаевич - д.э.н., профессор, академик (Южный федеральный университет, Россия)

Солодовников Сергей Юрьевич - д.э.н., профессор (Белорусский национальный технический университет)

Виктор Александрович Сидоров - д.э.н., профессор, (Кубанский государственный университет)

Шевченко Игорь Викторович - д.э.н., профессор (Кубанский государственный университет)

Кусаинов Халел Хаймуллович - д.э.н., профессор, академик (НААН Республика Казахстан)

Самандарзода Искандар Хаким - д.э.н., профессор (Таджикистанский аграрный университет им. Ш. Шотемура)

Гибатуллин Артур Артурович - к.э.н., доцент (Национальный исследовательский университет «Московский энергетический институт»)

Войнаш Сергей Александрович - научный сотрудник (Российского университета дружбы народов имени П.Лумумби)

Пуляева Валентина Николаевна - к.э.н., доцент (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Морковкин Дмитрий Евгеньевич - к.э.н., доцент (Финансовый университет Правительство РФ)

Садриддинов Манучехр Исламиддинович - д.э.н., профессор (Национальная академия наук Республики Таджикистан)

Перская Виктория Вадимовна - д.э.н., профессор (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Молчанов Игорь Николаевич - д.э.н., профессор (Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова)

Басова Мария Михайловна - д.э.н., профессор (Финансового университета Российской Федерации)

Чупин Александр Леонидович - к.э.н. (Российского университета дружбы народов имени П. Лумумби)

Незаймакин Валерий Николаевич - д.э.н., профессор (РГТУ)

Никонорова Алла Владимировна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Дмитриева Ольга Александровна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Швец Юрий Юрьевич - к.э.н., доцент (Институт проблем управления РАН)

Колосова Елена Валерьевна - к.э.н., доцент (Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова)

Члены Совета редколлегии:

Гулямов Саидхорр Саидхмедович - д.э.н., профессор, академик

Пардаев Мамаюнус Каршибоевич - д.э.н., профессор

Навруз-заде Бахтиёр Негматович - д.э.н., профессор

Хатамов Очилди Курбонович - д.э.н., профессор

Файзиева Ширин Шодмоновна - к.э.н., профессор

Жумаева Гулрух Журакуловна - к.э.н., профессор

Эгамбердиева Салима Раимовна - к.э.н., доцент

Эркаева Гулбахор Панжиевна - к.э.н., профессор

Якубова Шамишнур Шухратовна - д.э.н. (DSc), доцент

Амиркулов Шухрат Олимович - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Самиева Гулноза Тохировна - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Убайдуллаев Гайрат Зувайтович - к.э.н., доцент

Ходжакулова Нигора Рустамовна - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Туробов Шерзод Алишиерович - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Алимова Муниса Юлчиевна - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Эргашева Насиба Рахматуллаевна - д.э.н. (DSc), доцент

Бобокулов Санжар Бахромкулович - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Джалилов Рахмонкул Хамидович - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Номазов Бахром Бобомуродович - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Алимханова Нигора Алимхановна - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Жонузов Мирзабек Кулмаматович - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Ходжанова Гулшода Отамуродовна - д.ф.э.н. (PhD), доцент

Турсунова Азиза Хошимовна - д.ф.э.н. (PhD)

Холлиев Шерали Бахтиёрович - д.ф.э.н. (PhD)

Панжиев Самижон Аликулович - PhD, доцент

BUDJET TASHKILOTLARIDA HISOB SIYOSATI ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH AMALIYOTINING TAHLILI

Xabilov Djaxongir Hakimovich

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Хабиллов Джахонгир Хакимович

ANALYSIS OF THE PRACTICE OF FORMING ACCOUNTING POLICY ELEMENTS IN BUDGETARY ORGANIZATIONS

Xabilov Djaxongir Hakimovich

Annotatsiya. Maqolada budget tashkilotlarida hisob siyosatining tashkiliy, uslubiy va texnik elementlarini shakllantirish amaliyoti tahlil qilinib, uning asosiy kamchiliklari va ularning hisob axboroti sifatiga ta'siri aniqlangan. Hisob siyosati ma'lumotlari moliyaviy ko'rsatkichlardagi o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash uchun foydalanilmasligi asoslab berilgan. Muallif tomonidan moliyaviy ko'rsatkichlardagi muhim o'zgarishlarni nisbiy va mutlaq mezonlar asosida darajalash hamda har bir daraja uchun tegishli boshqaruv signallarini shakllantirish mexanizmi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: hisob siyosati, budget tashkiloti, hisob siyosati elementlari, moliyaviy ko'rsatkichlar, o'zgarishlarni darajalash, ahamiyatlilik chegarasi, boshqaruv signali.

Аннотация. В статье проанализирована практика формирования организационных, методических и технических элементов учетной политики в бюджетных организациях, выявлены ее основные недостатки и их влияние на качество учетной информации. Обосновано, что данные учетной политики не используются для своевременного выявления изменений финансовых показателей. Автором предложен механизм ранжирования существенных изменений финансовых показателей на основе относительных и абсолютных критериев и формирования соответствующих управленческих сигналов для каждого уровня.

Ключевые слова: учетная политика, бюджетная организация, элементы учетной политики, финансовые показатели, ранжирование изменений, порог существенности, управленческий сигнал.

Annotation. The article analyzes the practice of forming organizational, methodological and technical elements of accounting policy in budgetary organizations, identifies its main shortcomings and their impact on the quality of accounting information. It is substantiated that accounting policy data are not used for timely detection of changes in financial indicators. The author proposes a mechanism for grading significant changes in financial indicators based on relative and absolute criteria and for generating appropriate management signals for each level.

Keywords: accounting policy, budgetary organization, accounting policy elements, financial indicators, grading of changes, materiality threshold, management signal.

KIRISH

Hisob siyosati o'zaro bog'liq elementlar majmuidan iborat bo'lib, ularni an'anaviy ravishda tashkiliy, uslubiy va texnik guruhlariga ajratish qabul qilingan. Tashkiliy elementlar hisob apparatining tuzilmasi va vakolatlarini, uslubiy elementlar hisob obyektlarini tan olish va baholash usullarini, texnik elementlar esa hisobvaraqlarning ishchi rejasi, hujjatlar shakllari va hujjat aylanishini belgilaydi. Hisob siyosatining sifati aynan ushbu elementlarning to'liqligi, aniqligi va tashkilot faoliyatiga mosligi bilan belgilanadi.

Budget tashkilotlarida hisob siyosati elementlarini shakllantirish amaliyoti o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Budget hisobi Budget kodeksi va "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun asosida [1; 2] Moliya vazirligining me'yoriy hujjatlari bilan batafsil tartibga solinganligi sababli tashkilotga qoldirilgan tanlov erkinligi nisbatan tor. Biroq aynan shu tor sohada — ahamiyatlilik chegaralari, inventarizatsiya davriyligi, analitik hisob tuzilmasi, hujjat aylanishi muddatlari kabi elementlarda — hisob siyosati tashkilot uchun muhim boshqaruv axborotini shakllantirishi mumkin.

Amaliyotda esa hisob siyosati ma'lumotlari faqat hisob yuritish uchun qo'llaniladi va moliyaviy ko'rsatkichlardagi muhim o'zgarishlarni aniqlash uchun foydalanilmaydi. Kreditorlik qarzining keskin o'sishi

yoki zaxiralarning ortiqcha to'planishi ko'pincha yillik hisobot tuzilganda yoki tashqi tekshiruv jarayonida aniqlanadi, ya'ni boshqaruv ta'sir ko'rsatish imkoniyati boy berilgandan keyin.

Mazkur maqolaning maqsadi budget tashkilotlarida hisob siyosati elementlarini shakllantirish amaliyotini tahlil qilish va hisob siyosati ma'lumotlari asosida moliyaviy ko'rsatkichlardagi muhim o'zgarishlarni darajalash hamda boshqaruv signallarini shakllantirish mexanizmini ishlab chiqishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Hisob siyosati elementlarining tarkibi masalasi ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan. M.I. Kuter hisob siyosatining tashkiliy-texnik va uslubiy jihatlarini ajratib, ularning har biri alohida qarorlar majmuini talab qilishini ko'rsatgan [5]. Y.V. Sokolov hisob siyosatini buxgalteriya hisobi usullarini tanlash va ularni tashkilot boshqaruvi maqsadlariga bo'ysundirish vositasi sifatida talqin qilgan [6].

IPSAS 1 standartida moliyaviy hisobotda moddalarini alohida ko'rsatish yoki birlashtirish ahamiyatlilik tamoyili asosida amalga oshirilishi belgilangan [3]. Davlat sektori uchun Konseptual asosda ahamiyatlilik axborotni o'tkazib yuborish yoki noto'g'ri taqdim etish foydalanuvchilar qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan holat sifatida ta'riflanadi va miqdoriy hamda sifat omillariga bog'liq deb qaraladi [4]. Bu yondashuv o'zgarishlarni baholashda nisbiy va mutlaq mezonlarni birgalikda qo'llash zarurligini asoslaydi.

Ko'rsatkichlardagi o'zgarishlarni "signal" va "shovqin"ga ajratish muammosi statistik jarayonlarni boshqarish nazariyasida chuqur ishlangan. D. Uiler har qanday ko'rsatkichdagi o'zgarish ham boshqaruv aralashuvini talab qilmasligini, tabiiy tebranishlarga reaksiya ko'rsatish esa boshqaruv resurslarini isrof qilishini ta'kidlaydi [7]. R. Saymons diagnostik nazorat tizimlari oldindan belgilangan meyorlardan chetlanishlar asosida boshqaruv e'tiborini yo'naltirishini ko'rsatgan [8].

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda budget tashkilotlarida hisob siyosati doirasida belgilangan parametrlar (ahamiyatlilik chegaralari, analitik hisob tuzilmasi) asosida ko'rsatkichlardagi o'zgarishlarni darajalash va ularni boshqaruv signallariga aylantirish masalasi ko'rib chiqilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, elementlar bo'yicha tahlil, qiyosiy tahlil, dinamik tahlil, guruhlash va chegaraviy qiymatlar usullaridan foydalanildi. Amaliyot tahlili budget tashkilotlari hisob siyosati to'g'risidagi buyruqlarining tipik tuzilmasi, budget hisobi meyoriy hujjatlari va tekshiruv amaliyotida uchraydigan kamchiliklarni umumlashtirish asosida amalga oshirildi. Darajalash mexanizmi shartli budget tashkiloti ma'lumotlari asosida sinab ko'rildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Budget tashkilotlarida hisob siyosati elementlarini shakllantirish amaliyotini tahlil qilish natijasida har bir guruh elementlarida uchraydigan tipik holatlar va ularning oqibatlari umumlashtirildi (1-jadval).

1-jadval.

Budget tashkilotlarida hisob siyosati elementlarini shakllantirish amaliyoti⁵⁶

Elementlar guruhi	Element	Amaliyotda uchraydigan tipik holat	Hisob axboroti sifatiga ta'siri
Tashkiliy	Hisob apparati vakolatlari va javobgarligi	Vazifalar umumiy tarzda bayon etiladi, imzo huquqlari chegaralanmaydi	Javobgarlik noaniq, nazorat nuqtalari yo'q
Tashkiliy	Inventarizatsiya tartibi	Faqat yillik inventarizatsiya belgilanadi, hisob-kitoblar inventarizatsiyasi nazarda tutilmaydi	Qarzar va zaxiralardagi o'zgarishlar kechikib aniqlanadi
Uslubiy	Ahamiyatlilik chegarasi	Umuman belgilanmaydi yoki faqat hisobot moddalari uchun belgilanadi	Muhim va ahamiyatsiz o'zgarishlarni ajratish mezonini yo'q
Uslubiy	Asosiy vositalar va TMZ baholash, eskirish	Meyoriy hujjat matni takrorlanadi	Tashkilotga xos qarorlar qabul qilinmaydi
Texnik	Ishchi hisobvaraqlar rejasi va analitik hisob	Analitik hisob tuzilmasi belgilanmaydi	Ko'rsatkichlarni obyektlar va manbalar kesimida tahlil qilib bo'lmaydi
Texnik	Hujjat aylanishi grafigi	Grafik ilova qilinmaydi yoki muddatlar ko'rsatilmaydi	Hisob ma'lumotlari kechikib shakllanadi

Jadvaldan ko'rinadiki, amaliyotdagi kamchiliklarning umumiy jihati shundan iboratki, hisob siyosati hisob ma'lumotlarini tahlil qilish va ulardan

boshqaruvda foydalanish uchun zarur parametrlarni belgilamaydi. Ahamiyatlilik chegarasi, analitik hisob tuzilmasi va hisob-kitoblar inventarizatsiyasi davriyligi

⁵⁶ Manba: muallif ishlanmasi.

aniq belgilanmagan sharoitda ko'rsatkichlardagi muhim o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash imkonsiz bo'ladi.

Ushbu muammoni hal etish uchun biz hisob siyosati ma'lumotlari asosida moliyaviy ko'rsatkichlardagi o'zgarishlarni darajalash mexanizmini taklif etamiz. Mexanizm ikki mezonga asoslanadi. Birinchi mezon — o'zgarishning nisbiy darajasi:

$$\Delta(i) = \frac{x(i,t) - x(i,t-1)}{x(i,t-1)} \times 100\% \quad (1)$$

bu yerda:

$X(i, t)$ — i-hisob obyekti bo'yicha joriy davr ko'rsatkichi;

$X(i, t-1)$ — i-hisob obyekti bo'yicha oldingi davr ko'rsatkichi;

$\Delta(i)$ — o'zgarish sur'ati, %.

Ikkinchi mezon — o'zgarishning mutlaq summasi. U hisob siyosatida belgilanadigan ahamiyatlilik chegarasi bilan taqqoslanadi:

$$A = k \times X_{kx} \quad (2)$$

bu yerda:

A — ahamiyatlilik chegarasi;

X_{kx} — yillik kassa xarajatlari summasi;

k — hisob siyosatida belgilanadigan koeffitsiyent;

$k = 0,01$ bo'lsa, chegara yillik kassa xarajatlarining "1%"ini tashkil etadi.

Ikkinchi mezonning zarurati shundaki, kichik bazaga ega ko'rsatkichlarda nisbiy o'zgarish yuqori bo'lsa-da, uning mutlaq summasi tashkilot moliyaviy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Aksincha, katta bazali ko'rsatkichlarda kichik foizli o'zgarish ham katta summani anglatadi. O'zgarish darajasi va unga mos boshqaruv signali 2-jadvalda keltirilgan tartibda aniqlanadi.

2-jadval.

Moliyaviy ko'rsatkichlardagi o'zgarishlarni darajalash va boshqaruv signallari⁵⁷

O'zgarish darajasi	Δ ning mutlaq qiymati	Signal	Boshqaruv signalining mazmuni
0 — meyoriy	10% gacha	Yashil	Kuzatish davom ettiriladi, alohida harakat talab etilmaydi
1 — mo'tadil	10–25%	Sariq	Mas'ul hisobchi o'zgarish sababi bo'yicha qisqa izoh tayyorlaydi
2 — sezilarli	25–50%	To'q sariq	Bosh hisobchi tahliliy tekshiruv o'tkazadi va natijani rahbarga yozma ma'lum qiladi
3 — keskin	50% va undan yuqori	Qizil	Rahbarga zudlik bilan xabar beriladi, maqsadli inventarizatsiya yoki solishtirish o'tkaziladi

Darajalash mexanizmi shartli budjet tashkiloti misolida sinab ko'rildi. Tashkilotning yillik kassa xarajatlari 10 000 mln so'mni tashkil etadi, demak

ahamiyatlilik chegarasi 100 mln so'm. Hisob siyosatida tahlil qilinadigan yettita asosiy ko'rsatkich bo'yicha choraklik o'zgarishlar hisoblandi (3-jadval).

3-jadval.

Moliyaviy ko'rsatkichlardagi o'zgarishlarni darajalash (shartli misol, mln so'm)⁵⁸

Ko'rsatkich	Oldingi chorak	Joriy chorak	Mutlaq o'zgarish	Δ , %	Dastlabki daraja	Yakuniy daraja (signal)
Kreditorlik qarzi	420	690	+270	+64,3	3	3 (qizil)
Debitorlik qarzi	310	365	+55	+17,7	1	0 (yashil)
TMZ qoldig'i	540	720	+180	+33,3	2	2 (to'q sariq)
Kommunal xizmatlar xarajatlari	260	285	+25	+9,6	0	0 (yashil)
Xizmat safari xarajatlari	48	81	+33	+68,8	3	2 (to'q sariq)
Asosiy vositalarni hisobdan chiqarish	35	150	+115	+328,6	3	3 (qizil)
Budjetdan tashqari tushumlar	900	760	-140	-15,6	1	1 (sariq)

⁵⁷ Manba: muallif ishlanmasi. Izoh: agar o'zgarishning mutlaq summasi ahamiyatlilik chegarasidan (A) kam bo'lsa, daraja bir pog'onaga pasaytiriladi (lekin 0 dan past emas).

⁵⁸ Manba: muallif hisob-kitoblari (shartli ma'lumotlar asosida).

Natijalar mexanizmining boshqaruv e'tiborini qanday yo'naltirishini yaqqol ko'rsatadi. Yettita ko'rsatkichdan ikkitasi "qizil" signal bergan: kreditorlik qarzining 64,3 foizga o'sishi to'lov intizomi buzilayotganidan yoki majburiyatlar smeta limitidan ortiq qabul qilinayotganidan dalolat berishi mumkin, asosiy vositalarni hisobdan chiqarishning keskin ko'payishi esa hisobdan chiqarish asoslarini maqsadli tekshirishni talab qiladi.

Ikkinchi mezonning ahamiyati xizmat safari xarajatlari va debitorlik qarzi misolida namoyon bo'ladi. Xizmat safari xarajatlari 68,8 foizga oshgan bo'lsa-da, mutlaq o'zgarish (33 mln so'm) ahamiyatlilik chegarasidan kam bo'lgani sababli daraja "keskin"dan "sezilarli"ga pasaytirilgan. Debitorlik qarzi esa "mo'tadil" darajadan "meyoriy" darajaga tushirilgan. Shu tariqa mexanizm rahbariyatni ikkinchi darajali o'zgarishlar bilan ortiqcha yuklamadan, e'tiborni haqiqatan ham muhim o'zgarishlarga qaratadi.

Mexanizm samarali ishlashi uchun hisob siyosatiga bir qator elementlar kiritilishi zarur: ahamiyatlilik chegarasini hisoblash tartibi va koeffitsiyenti qiymati; tahlil qilinadigan ko'rsatkichlar ro'yxati va ularni hisoblash uchun zarur analitik hisob tuzilmasi; o'zgarishlarni hisoblash davriyligi (chorakda kamida bir marta); har bir signal darajasi bo'yicha mas'ul shaxslar va harakat muddatlari. Boshqacha aytganda, taklif etilayotgan mexanizm hisob siyosati elementlarini shakllantirish amaliyotidagi 1-jadvalda qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etishni ham rag'batlantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, budget tashkilotlarida hisob siyosati elementlarini shakllantirish amaliyotida tashkiliy, uslubiy va texnik elementlarning barcha guruhlarida kamchiliklar mavjud bo'lib, ularning umumiy sababi hisob siyosatida hisob ma'lumotlarini tahlil qilish va boshqaruvda foydalanish uchun zarur parametrlarning belgilanmasligidir.

Ikkinchidan, ahamiyatlilik chegarasi, analitik hisob tuzilmasi va hisob-kitoblar inventarizatsiyasi davriyligining aniq belgilanmaganligi moliyaviy ko'rsatkichlardagi muhim o'zgarishlarni kechikib aniqlanishiga olib keladi.

Uchinchidan, muallif tomonidan taklif etilgan mexanizm o'zgarishlarni nisbiy daraja va ahamiyatlilik chegarasiga nisbatan mutlaq summa bo'yicha darajalab, har bir daraja uchun aniq boshqaruv signalini shakllantiradi.

To'rtinchidan, ikki mezonni birgalikda qo'llash kichik bazali ko'rsatkichlardagi yuqori nisbiy o'zgarishlarga ortiqcha reaksiya ko'rsatishning oldini oladi va boshqaruv e'tiborini haqiqatan muhim o'zgarishlarga qaratadi.

Taklif etilgan mexanizmni hisob siyosatining alohida ilovasi sifatida tasdiqlash hamda yuqori turuvchi tashkilot darajasida tizimdagi tashkilotlar uchun ahamiyatlilik koeffitsiyentining tavsiyaviy qiymatlarini belgilash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi. 2013-yil 26-dekabr, O'RQ-360-son (o'zgartish va qo'shimchalar bilan). // www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. 2016-yil 13-aprel, O'RQ-404-son. // www.lex.uz
3. IPSASB. IPSAS 1 "Presentation of Financial Statements" // Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. — New York: IFAC.
4. IPSASB. The Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities. — New York: IFAC, 2014.
5. Kuter M.I. Teoriya buxgalterskogo ucheta: uchebnik. — M.: Finansi i statistika.
6. Sokolov Y.V. Osnovi teorii buxgalterskogo ucheta. — M.: Finansi i statistika, 2000.
7. Wheyler D.J. Understanding Variation: The Key to Managing Chaos. 2nd ed. — Knoxville: SPC Press, 2000.
8. Simons R. Levers of Control: How Managers Use Innovative Control Systems to Drive Strategic Renewal. — Boston: Harvard Business School Press, 1995.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Xabilov Djaxongir Xakimovich O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi / Хабилов Джахонгир Хакимович Самостоятельный соискатель Университета общественной безопасности Республики Узбекистан / Xabilov Djahongir Xakimovich Independent Researcher at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

E-mail: djaxongir@mail.ru

INNOVATION
IQTISODIYOT
ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

ISSN: 3030-315X

t.me/kstu_uz

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225

www.kstu.uz
www.ojs.kstu.uz